

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81'373

СИНОНІМІЯ І ВАРІАНТНІСТЬ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Архипенко Л.М.

Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

У статті порушено проблему бажаної для термінології симетрії знака й позначуваного поняття, зокрема явища синонімії, що виникає при порушенні однозначної відповідності терміна й поняття. Досліджено лінгвістичне явище синонімії (синоніми-дублети, структурно-семантичні типи синонімів, контекстуальна синонімія) в українській економічній термінології. При аналізі явища субституції терміна в парадигматичному аспекті, встановлено, що терміни-синоніми співвідносяться з одним і тим же поняттям, характеризуючи різні його якості й властивості. Це явище визначається як термінологічна дублетність. При дослідженні варіантності засобів вираження економічного поняття в синтаксичному аспекті розмежовано морфологічну, семантичну й денотативну (ситуативну) форму субстанції, представлено семантичну субституцію.

Ключові слова: економічна термінологія, синонімія, синоніми-дублети, структурно-семантичні типи синонімів, контекстуальні синоніми.

Постановка проблеми. Аналіз терміносистем різних галузей знань у сучасній українській мові, спостереження над реальним функціонуванням термінів у текстах різних спеціальностей дозволяє стверджувати, що основні семантичні характеристики термінів (моносемія, відсутність синонімів тощо) існують як провідні тенденції в цьому функціональному класі, але ніколи не реалізуються повністю, оскільки мова дає лексичний матеріал для різних термінологій, але вона ж і нав'язує їм принцип своєї організації. У галузі термінологічної лексики дослідження явища синонімії є актуальним, оскільки на цей час воно далеке від однозначного вирішення і являє собою науковий інтерес.

Синонімію в лінгвістиці розуміють як «семантичне відношення однакових або схожих значень, які виражаються формально різними словами й реалізують у тексті функції заміщення, уточнення, а також стилістичні функції» [6, с. 272]. Сьогодні остаточно не з'ясовано, чи властиві взагалі синонімічні відношення термінам, або ж для спеціальної лексики характерна дублетність. У деяких роботах синонімічні відношення в термінології або повністю заперечуються [4], або визнаються з певними застереженнями [1], в інших, більш пізніх дослідженнях, проблема синонімії вирішується відповідно до особливостей тієї чи іншої термінологічної підсистеми [2].

Аналіз досліджень. Синонімію та варіантність у термінології досліджували такі відомі вчені, як Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, Д. Лотте, Б. Головін, О. Пешковський, О. Реформатський, О. Ахманова. Зокрема, синонімії і варіантності в українській науково-технічній термінології присвячена дисертація О. Мартиняк, парадигматичні відношення досліджено в окремих терміносистемах: видавничої (М. Процик), електротехнічної (Л. Козак), інформатики (Л. Філюк), машинобудівної (О. Литвин), меліоративної (Л. Малевич), мінералогічної (Н. Овчаренко), садівництва (М. Костенко), фізичної (І. Волкова) та ін.

Метою роботи є дослідження проблеми бажаної для економічної термінології симетрії знака й позначуваного поняття, зокрема явища синонімії, що виникає при порушенні однозначної відповідності терміна й поняття.

Незважаючи на відсутність єдиного погляду серед дослідників на природу цього лінгвістичного явища, а також, з огляду на те, що при його аналізі ми базуємося перш за все на фактах функціонування терміноодиниць в економічних текстах, вважаємо доцільним як робоче розуміння цього явища трактування О.С. Павловської, подане у статті «Облік субституції термінів при укладанні словника термінологічної лексики», що синонімічними є такі терміни, які мають різні лексеми, але тотожні семи [7, с. 73-75]. Явище субституції (заміщення одного значення іншим, схожим за властивостями) термінів ми розглядаємо у двох аспектах – парадигматичному й синтагматичному.

При розгляді субституції економічних термінів у аспекті парадигматики підкреслимо, що терміни-синоніми співвідносяться з одним і тим же об'єктом, тому це явище треба визначити як термінологічну дублетність. До термінів-дублетів ми відносимо, відповідно, тільки семи, які виражають одне й теж поняття й можуть взаємозамінюватися в певних контекстах без шкоди для предметно-логічного змісту висловлювання. Таким чином, основним критерієм дублетних найменувань треба вважати їх потенційну взаємозамінюваність в одній загальній конструкції.

Першу групу термінологічних дублетів складають кальки, в яких опозицію тотожності в більшості випадків складають два однослівні терміни, що мають однакові внутрішні форми, один з яких при цьому є власне українським, а інший – іншомовний, наприклад: *варант* – *доручення*, *інвестиція* – *вклад*, *контракт* – *договір*, *імпорт* – *ввезення*, *комерція* – *торгівля*, *дилер* – *посередник*, *експорт* – *вивезення*, *оферта* – *пропозиція*, *бізнесмен* – *підприємець*, *кредит* – *позика*, *транс-*

фертні ціни – внутрішні ціни, документарний акредитив – товарний акредитив, селективний попит – вибірний попит, контокорентний рахунок – поточний рахунок, венчурний капітал – ризиковий капітал, імідж товару – вигляд товару, гарантія кредиту – забезпечення кредиту, компенсація збитку – відшкодування збитку, дефіцит готівки – нестача готівки, рентабельність підприємства – показник прибутковості підприємства тощо.

Другу групу термінологічних дублетів складають описові звороти, де запозичений термін пояснюється стійким термінологічним сполученням: *ажіо* – курсова різниця, *аукціон* – публічні торги, *індент* – разове комісійне поручення, *куртаж* – брокерська комісія, *маржа* – курсова валютна різниця, *тендер* – міжнародні торги, *тратта* – переказний вексель.

Разом з тим у досліджуваному нами матеріалі є низка інтернаціональних термінів-дублетів, які не стали кальками в українській мові. Таке подвійне запозичення дублетних термінів в економічну термінологію відбулося, основним чином, із живих європейських мов, наприклад: *вексель* (нім.) – *індосамент* (іт.) 1) передавальний напис на векселі, чеку, іншому цінному папері, який засвідчує перехід прав за цим документом до іншої особи. Індосамент роблять на звороті документа або на додатковому аркуші до нього. Індосамент поряд із функцією передавання правових повноважень виконує й гарантійну функцію, оскільки кожен індосамент (а їх за одним векселем може бути декілька) несе за оплату векселя солідарну відповідальність разом з векселедавцем та акцептантом; 2) документ, що додається до страхового поліса й містить зміни умов страхування [3, с. 191]; *індосант* (іт.) – *жирант* (фр.) – особа, якій передається право вимоги виконання боргового зобов'язання за переказним векселем [3, с. 191]; *субсидія* (іт.) – *субвенція* (англ.) – вид фінансової допомоги, що надається на відміну дотації з певною метою [3, с. 461]; *інвайс* (англ.) – *фактура* (іт.) – рахунок з описом відправленого товару та зазначенням його вартості [3, с. 482].

Узагальнюючи сказане вище, зазначимо, що існування синонімії в термінології пов'язане з властивістю мовної системи мати декілька визначень для одного поняття. Терміни-дублети рівнозначні за своєю модальністю.

У структурному плані термінологічні синоніми відрізняються одне від одного різними основами, префіксами, суфіксами, різним складом одиниць, які утворюють синоніми.

При рівнозначності в економічних термінах використовуються різнокореневі слова, наприклад: *видатки* – *затрати*, *доля* – *пай*, *дохід* – *прибуток*, *застава* – *залог*, *підприємець* – *ділок*, *фінанси* – *гроші*, *тариф* – *ціна*, *збанкрутувати* – *розоритися*, *продати* – *реалізувати* – *бути* тощо.

Семантична субституція, яка базується на певному виді відношень між поняттями, що позначаються основним терміном і його субститутом, представлена в нашому матеріалі прикладами, що характеризуються відношеннями рівнозначності, наприклад: *акціонерне товариство* – *акціонерне підприємство*, *податкові стимули* – *податкові пільги*, *граничні видатки* – *граничні*

витрати, *споживча тара* – *внутрішня тара*, *надмірний попит* – *підвищений попит*, *умови розрахунку* – *умови платежу*, *товар особливого попиту* – *товар підвищеного попиту*.

Низка термінів-синонімів бізнесу з'явилася в результаті варіантності префіксів і суфіксів. Такого роду варіантність у досліджуваній термінології представлена наступними прикладами:

а) префіксальна варіантність: *купівля* – *закупка* – *покупка*, *плата* – *вплата*, *надбавка* – *прибавка*, *субрахунок* – *розрахунок*, *рефінансування* – *перерефінансування* тощо;

б) суфіксальна варіантність: *стабілізування* – *стабілізація*, *пролонгування* – *пролонгація*, *демонсування* – *демонсація*, *санування* – *санация*, *акумулювання* – *аккумуляція*, *диверсифікативність* – *диверсифікація*, *планування* – *плановість* тощо.

Уважаємо, що більшість термінів у досліджуваній нами термінології іншомовного походження, а українська терміносистема перебуває у стані формування, тому й суфіксальна варіантність підтверджує відсутність стабільності в номінативності понять.

В економічній термінології ми спостерігаємо й синтаксичну синонімію. Це пояснюється тим, що морфологічна субституція, торкаючись зовнішньої форми терміна, може відображатися в економічній термінології в зміні функціонального класу позначення (заміна частин мови). Так, наприклад, у залежній синтаксичній позиції іменник може замінюватися прикметником: *ціна споживача* – *споживча ціна*, *продаж у комплексі* – *комплексний продаж*, *знижка з ціни* – *цінова знижка*, *валютний кліринг* – *клірингова угода*, *управління за завданням* – *цільове управління*, *контракт з єдиним підрядником* – *безконкурентний контракт*, *сальдо зовнішньої торгівлі* – *зовнішнє сальдо*, *соло вексель* – *простий вексель*, *товар-новинка* – *новий товар*.

В економічній термінології існує група лексичних варіантів. До лексичних варіантів термінів, як правило, відносять випадки паралельного існування й функціонування повних і скорочених найменувань. Залежно від основних словотвірних засобів утворення складноскорочених термінів може бути віднесене до двох різних способів словоутворення складних термінів: до чистого словоскладання й до складно-флексійного способу. Терміни, які належать до чистого складання, виконують еліптичні функції, наприклад: *обіг товару* – *товарообіг*, *технологічність* – *технологічне виробництво*.

Терміни, які належать до складно-флексійного способу, виконують функцію аббревіації, наприклад: *МГБ* – *міжгалузевий баланс*, *ВКВ* – *вільно конвертована валюта*, *ДВК* – *диференціальний валютний коефіцієнт*, *НІС* – *національна інноваційна система*.

Відношення включення дозволяють використовувати терміни більш широкого обсягу на позначення об'єкта, для найменування якого існує й використовується термін більш вузького обсягу. Опущення одного або декількох компонентів у термінологічній системі можливе, якщо ця редукція не порушує семантичної структури самого терміна, що знаходиться в певному класифікаційному ряді. Усе це відображено в кон-

текстах, де функціонують досліджувані одиниці, при цьому контекстуальні синоніми виступають у різних функціях, наприклад:

а) функція уточнення: *знижка за кількість* = *знижка з ціни за кількість*: «Знижка за кількість купленого товару складає 10%. Тільки фірма UNAL надає знижку з ціни за кількість купленого товару» («Факти» № 37, 2016, с. 8);

б) функція тлумачення: *маржа* = *курсова валютна різниця*: «За рахунок маржі банки отримують прибуток. Курсова валютна різниця між гривнею і доларом створюється штучно» («Галицькі контракти», № 42, 2016, с. 4);

в) функція спеціалізації: *фонди* = *основні виробничі фонди*: «Фонди підприємства «тріщать». Необхідно знайти підтримку основних виробничих фондів» («Факти», № 26, 2016, с. 12);

г) функція узагальнення: замість термінологічного словосполучення *бухгалтерський баланс – документ бухгалтерського обліку*, який в узагальненому грошовому вираженні дає уявлення про стан справ на підприємстві на певну дату шляхом співставлення коштів, використання у процесі підприємницької діяльності, з одного боку, й джерел фінансування з іншого, частіше використовується у писемній і усній формі мовлення просто баланс, наприклад: «Підбиття річного балансу показало збитковість цих підприємств, і ніякі дотації їх не врятують» («Коммерсант», № 31, 2015, с. 3).

Кожне поняття, явище в економіці або його об'єкт мають різні сторони, унаслідок чого вони можуть бути на підставі виділення різних сторін, підведені під різні поняття, й, відповідно, отримати різні термінологічні позначення, пов'язані одне з одним не тому, що вони структурно перетворюються одне в одне й що позначувані ними поняття пов'язані між собою, але тому, що вони співвідносяться з одним і тим же денотатом. Такі позначення можна назвати різноаспектними, адже вони відображають різні аспекти однієї й тієї ж реальності. Поза зв'язком з такою реальністю вони не співвідносяться одне з одним і парадигматично не є різновидними. Подібний вид субстанції може бути схарактеризований як денотативний.

Розглянемо низку термінів: *продаж* – *реалізація* – *збут*, використовувану в функції уточнення. Термін *продаж* має значення «віддавати товар кому-небудь за оплату», термін *реалі-*

зація – «здійснення продажу товарів», термін *збут* – «знайти покупців товару». Тут ми спостерігаємо гіперогіпонімічний ряд відношень, який перетинається з носієм загальних схем у значенні термінів. Це підтверджує факт взаємопроникнення одне в одне двох семантичних процесів: гіпонімії і синонімії – продаж (реалізація й збут). Термін прагне до точності, тому в документації, в газетній лексиці вживається не гіперонім *продаж*, а співгіпоніми *реалізація* й *збут*, наприклад: «Мале підприємство «Офтега» зобов'язується забезпечити збут товару магазину «Промінь» (Документація). «Топсек» здійснює *реалізацію* товарів за найнижчими цінами в місті» («Галицькі контракти», № 18, 2015, с. 8). Терміни не можуть виражати експресії. Але у контексті термін іноді може передавати суб'єктивне ставлення автора до якого-небудь явища, наприклад: «Скільки наше місто може бути донором?» («Вечірній Харків», № 43, 2008, с. 2). Термін *донор* є синонімом терміна *інвестор* – особа, організатор, держава, що здійснює фінансування.

Характерною особливістю функціонування термінів-синонімів є відповідність між точністю й лаконічністю терміноодиниці. Нові варіанти термінів, які виникають у процесі цього, є текстовими субститутами складових найменувань.

Висновки й пропозиції. Терміни-синоніми в економічній термінології, як і в інших терміносистемах, складають опозицію потужності. При аналізі явища субституції терміна в парадигматичному аспекті, було встановлено, що терміни-синоніми співвідносяться з одним і тим же поняттям, характеризуючи різні його якості й властивості. Тому це явище визначається як термінологічна дублетність. Поява термінологічних дублетів в економічній термінології зумовлюється, як правило, паралельним вживанням рівнозначних українських та запозичених спеціальних найменувань. При дослідженні варіантності засобів вираження економічного поняття в синтаксичному аспекті розмежовано морфологічну, семантичну й денотативну (ситуативну) форму субстанції, представлено семантичну субституцію, що характеризується відношеннями рівнозначності понять. А зняття протиріч між критерієм точності терміноодиниці й вимогою лаконічності, що є однією із особливостей функціонування синонімів, потребує подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
2. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичний та соціолінгвістичний аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К.: Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 218 с.
3. Завгородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Завгородній, Л. Г. Вознюк, Т. С. Смовженко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 587 с.
4. Коршунов С. И. Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии / С. И. Коршунов. – М.: Наука, 1979. – 136 с.
5. Мартиняк О. Явище синонімії у термінологічній лексиці / Оксана Мартиняк // Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Проблеми української термінології / [відп. ред. Л. Полюга]. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2008. – № 620. – С. 100–103.
6. Новиков Л. А. Семантика русского языка: [учебное пособие для филологических специальностей университетов] / Л. А. Новиков. – М.: Высшая школа, 1982. – 272 с.
7. Павловская О. Е. Учёт субституции терминов при составлении словаря терминологической лексики / О. Е. Павловская // Учебная лексикография и учебная грамматика. Тезисы докладов и сообщений на научной конференции «Учебная лексикография и словообразование». – Свердловск, 1987. – С. 73–75.

Архипенко Л.М.

Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеця

СИНОНИМИЯ И ВАРИАНТНОСТЬ В СИСТЕМЕ УКРАИНСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация

В статье затронута проблема предпочтительной в терминологии симметрии знака и обозначаемого понятия, в частности явление синонимии, возникающее при нарушении однозначного соответствия термина и понятия. Исследовано лингвистическое явление синонимии (синонимы-дублиеты, структурно-семантические типы синонимов, контекстуальная синонимия) в системе украинской экономической терминологии. При анализе явления субституции термина в парадигматическом аспекте, установлено, что термины-синонимы соотносятся с одним и тем же понятием, характеризуя различные его качества и свойства. Это явление определяется как терминологическая дублетность. При исследовании вариантности средств выражения экономического понятия в синтаксическом аспекте разграничены морфологическая, семантическая и денотативная (ситуативную) формы субстанции, представлена семантическая субституция.

Ключевые слова: экономическая терминология, синонимия, синонимы-дублиеты, структурно-семантические типы синонимов, контекстуальные синонимы.

Arkhypenko L.M.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

SYNONYMY AND VARIABILITY IN THE UKRAINIAN ECONOMIC TERMINOLOGY SYSTEM

Summary

The article deals with the problem of the symmetry of symbols and meanings, in particular the phenomenon of synonymy, which arises when violating the unambiguous correspondence of the term and the meaning. This research explores the linguistic phenomenon of synonymy (synonyms-doublers, structural-semantic types of synonyms, contextual synonymy) in the Ukrainian terminology of economics. In analyzing the phenomenon of the substitution of the term in the paradigmatic aspect, it is established that the terms synonyms relate to the same notion, characterizing its various qualities and properties. This phenomenon is defined as terminological duplication. In the study of the variability of the instruments of expression of the economic meaning in the syntactic aspect, the morphological, semantic and denotative (situational) form of substance are alienated, and a semantic substitution is presented.

Keywords: economic terminology, synonymy, synonyms-doublers, structural-semantic types of synonyms, contextual synonyms.